

lar arasında paylaşıldığını söyleyip tepki gösterdiler. Bu arada hıristiyan İspanyol devletleriyle iş birliği yapmaktan çekinmediler. Nitekim müvelled Abdurrahman b. Mervân el-Cillîki 261 (875) yılında Mâride şehrinde başlattığı isyan esnasında Asturias Kralı III. Alfonso'dan destek gördü. Bu durum karşısında I. Muhammed Batalyevs (Badojoz) şehrinin yönetimini Abdurrahman'a bırakarak daha büyük olayların çıkmasını önlemeye çalıştı.

Emîr I. Muhammed devrinin sonlarına doğru ortaya çıkan Ömer b. Hafsun isyanı "Endülüs tarihindeki en önemli isyan hareketi" olarak kayıtlara geçmiştir. İbn Hafsun, etrafına topladığı kırk kişiyle Runde dağlarında metrük bir kale olan Bübeşter'i (Bobastro) merkez edinerek isyan hareketini başlattı (267/880). I. Muhammed tarafından Reyve Valisi Âmir b. Âmir kumandasında üzerine gönderilen ordunun başarı elde edememesi İbn Hafsun'un halk nezdinde itibarını arttırdı. Pek çok kişi çevresinde toplanırken ülkede fesat çıkarmak isteyenler de ona katıldı. Nüfuzunu kısa sürede Runde'den Gırnata ve Mâleka'ya (Malaga) kadar genişleten Ömer, I. Muhammed'in gönderdiği ordu tarafından Bübeşter'de mağlûp edilerek itaat altına alındı. Kurtuba'ya getirilen ve devlet hizmetine alınan Ömer zamanla emîrin en yakın adamlarından biri haline geldi ve 270'te (883) III. Alfonso'ya karşı yapılan seferlere katıldı. Fakat bu tavrı uzun sürmedi ve çevresindekilerin teşvikiyle 273'te (886) tekrar isyan hareketine girişti. I. Muhammed, oğlu Münzir'i bu isyanı bastırmakla görevlendirdiyse de hükümdarın âni ölümü üzerine ordu geri döndü. I. Muhammed 30 Safer veya 1 Rebülevvel 273'te (5 ve ya 6 Ağustos 886) vefat etti, yerine oğlu Münzir geçti.

I. Muhammed'in politikasından cesaret alan Arap toplumunun ileri gelenleri bu dönemde kendilerini ön plana çıkaran sözler söylemeye ve övünmeye başlamışlardır. Bunların diğer insanları küçümseyici tavırları ve müvelledleri tahkir eden şiirleri Endülüs sosyal hayatında büyük huzursuzluklara yol açmış, emîrin sert yaptırımları bu huzursuz ortamı daha da ağırlaştırmıştır. Yine emîrin 261'de (874) meydana gelen kuraklık yüzünden ürün alamayan halktan ısrarla öşür istemesi ve bunu tahsil etmek için zalimliğiyle bilinen Hamdûn b. Besil'i görevlendirmesi halk nezdinde itibarını düşürmüştür.

Cihad ruhunu daima canlı tutmaya çalışan Emîr Muhammed güzel ahlâklı, genel-

de adaletli, vakar sahibi bir hükümdardı. İlim adamlarını himaye etmiştir. Muhaddis Bakî b. Mahled'i düşmanlarına karşı koruma altına alması ve bilgisini çekinmeden aktarmasını istemesi bunun en güzel örneklerinden biridir. Zira Bakî b. Mahled ilim tahsili için uzun süre Endülüs dışında kalmış, ülkeye döndüğünde fıkıh alanında yeni görüşler ileri sürmüştü, ancak diğer âlimler kendisini zındıklıkla suçlamıştı. I. Muhammed bu ithamları reddederek Bakî b. Mahled'in fikirlerini serbestçe açıklamasını sağlamıştır. Ayrıca Endülüs'lü muhaddis, fıkıh ve dil âlimi Yahyâ b. İbrâhim'i himaye etmiş, kendisine ev ve mülk tahsis etmiştir. Aynı şekilde Mu'tezile mezhebine mensup Câhiz'in eserlerinin Endülüs'e girmesine izin vermiş, böylece farklı düşüncelere hoşgörülle yaklaştığını göstermiştir. Olayların iç yüzünü bilmeden karar vermemesi, devlet hesaplarını bizzat kontrol etmesi, emrinde çalışanlara karşı iyi davranması da Emîr Muhammed'in meziyetlerindedir. Öte yandan onun yönetiminin sonlarına doğru bazı Araplar'ı kayırdığı ve diğer unsurları devlet hizmetine almadığı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte İspanyol Gomez Antonio'yu kâtip olarak tayin ettiği bilinmektedir. Gomez'in daha sonra I. Muhammed sayesinde İslâmiyet'i seçtiği rivayet edilir. I. Muhammed imar işleriyle de uğraşmış, Kurtuba'ya su getirterek suyun şehrin her yanına ulaşması için kanallar yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdürrabbih, *el-İkdü'l-ferid*, IV, 493-496; İbnü'l-Kütüyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1402/1982, s. 80 vd., 100, 108; *Ahbâr mecmû'a*, s. 126-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (trc. Ahmed Ağırakça), İstanbul 1987, VII, 64-65, 67-68, 74, 80-81, 83-84, 97, 138, 221; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1985, I, 119-120; ayrıca bk. İndeks; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 96-97, 102 vd.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIII, 388-393; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 131; Makkarî, *Nefhu'l-İtib*, s. 350-352; Dozy, *Spanish Islam*, s. 294 vd.; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Leiden 1950, I, 279 vd.; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain*, Minneapolis 1974, s. 13, 21, 23-24, 267, 354; J. F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, New York 1975, s. 111 vd.; S. M. Imamuddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 55, 58, 73, 115, 167, 211, 220; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, IV, 241-268; Mehmet Özdemir, "Endülüs'te Bir Emevi Mehdisi", *AÜİFD*, XXXIX (1999), s. 121; a.mlf., "Endülüs", *DİA*, XI, 213; a.mlf., "Tuleytula", a.e., XLI, 364-365; L. Molina, "Umayyads", *EP* (İng.), X, 850; M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541; Birsal Küçüksipahioğlu, "Ömer b. Hafsun", a.e., XXXIV, 64-65.



BİRSEL KÜÇÜKSİPAHIOĞLU

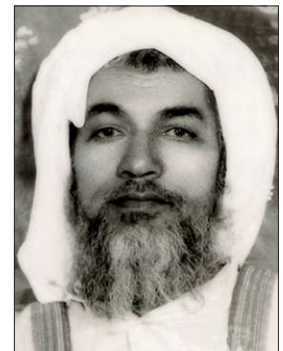
MUHAMMED ABDÜRREZZÂK HAMZA

(محمد عبدالرزاق حمزة)

Muhammed b. Abdürrezzâk
b. Hamza el-Misrî el-Ezherî el-Mekkî
(1891-1972)

Mısırlı Selefi âlim.

Şâban 1308'de (Mart 1891) Kalyûbiye vilâyetinde Benhâ'ya bağlı Keprüşşeyh Âmir köyünde doğdu. Soyü Hz. Hamza'ya dayanır. İlk öğrenimini ve hıfzını tamamladıktan sonra 1909'da Kahire'ye giderek Ezher Üniversitesi'ne girdi. Beş yıl süren öğrenimi sırasında akli ilimler ve akaidle ilgili kitaplar okudu, araştırma için Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye'ye gitti. Ezher'de ders aldığı hocalarından biri Mustafa el-Kâyâtî'dir. Ardından Reşid Rızâ'nın kurduğu Dârü'd-da've ve'l-irşâd adlı medresede iki yıl tahsil gördü. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine medrese faaliyetine devam edemeyince Reşid Rızâ ve Muhammed Tevfik Sıdkî'nin özel derslerine katıldı. Ayrıca el-Menâr Matbaası'nda basılan eserlerin redaksiyonunda Reşid Rızâ'ya yardımcı oldu. Ezher âlimlerinden ve Mısır'da Selefiyye'nin savunucularından Abdüzzâhir Ebû's-Semh'in derslerini takip etti. Bu hocasının yönlendirmesiyle İbn Teymiyye'nin kitaplarını okumaya ve bu süreçte benimsediği Selefi düşünceyi savunmaya, bid'atlara karşı mücadeleye başladı. Mısır'da Selefi düşüncenin ateşli savunucularından olan Muhammed Hâmid el-Fikî'nin başkanlığındaki Cemâatü'nsünneti'l-Muhammediyye ile sıkı bir ilişki içine girdi. 1925'te Reşid Rızâ, Şeyh Abdüzzâhir ve diğer bazı hocalardan oluşan bir heyetle birlikte hacca gitti. Kral Abdülaiz tarafından kabul edildi. Hocaları Reşid Rızâ vasıtasıyla Mısır'daki Selefi faaliyetlerini öğrenen kral kendilerinden Mekte'de kalmalarını istedi. Bu teklifi kabul eden Abdüzzâhir Ebû's-Semh ile Hamza Kahire'ye gidip birkaç ay sonra aileleriyle



Muhammed
Abdürrezzâk
Hamza

birlikte döndüler. Şeyh Abdüzzâhir Mescid-i Harâm'ın imam-hatiplik vazifesine, Hamza da Mescid-i Harâm'da müderrislik görevine getirildi.

1927'de Medine'de Mescid-i Nebevî'nin hatipliği, sabah namazı imamlığı, müderrislik ve Mekke'de verilen dersleri murakabe heyeti vekilliği görevlerine tayin edilen Hamza ertesi yıl tekrar Mekke'de Mescid-i Harâm'ın hocasına getirildi; buradaki ders halkasında *Şahîh-i Buḥârî* ve tefsir okuttu. Aynı yıl açılan el-Ma'hedü's-Suûdî'de tefsir, hadis ve hadis usulü dersleri de verdi. İki yıl sonra buradaki dersleri bırakarak sadece Mescid-i Harâm'daki derslerine devam etti. Bu sırada verdiği dersler arasında matematik ve astronomi gibi fen bilimleri de vardı. Astronomiye duyduğu ilgiden dolayı, ramazan orucu ve hac gibi ibadet vakitlerini tayin etmek için ramazan hilâlini gözetlemek amacıyla Ebûkubey's dağına bir rasathâne kurma girişiminde bulunduysa da girişimi sonuçsuz kaldı. Şeyh Abdüzzâhir ve bir grup hadis ehliyle birlikte 1935'te dârülhadisin kurdü ve burada ders verdi. Şeyh Abdüzzâhir'in 1950'de vefatından sonra Harem-i şerîf'teki derslerinin yanı sıra dârülhadisin başkanlık görevini de yürütmeye başladı. Aynı yıl Harem-i şerîf'in imamlık görevine tayin edildi ve ertesi yıl emekliye ayrıldı. 1953'te Riyad'da açılan el-Ma'hedü'l-ilmî'de bir yıl süreyle hadis, hadis usulü ve tefsir okuttuktan sonra Mekke'ye döndü, tedris faaliyetlerine burada devam etti. Talebeleri arasında Ahmed Abdülgafûr Attâr, Hamed el-Câsir, İsmâil b. Muhammed el-Ensârî, Muhammed Yâsîn el-Fâdânî, Ebû Türâb ez-Zâhirî gibi şahsiyetler anılır. 1968 yılı sonlarına kadar öğretim faaliyetleriyle dârülhadisin başkanlığını sürdürdü. 7 Nisan 1972 tarihinde vefat etti ve Cennetümuallâ'da defnedildi (*el-Mukâbele*, nşr. Abdullah b. Sâlih el-Medenî, neşredenin girişi, I, 106). Zekeriyâ b. Abdullah Bîlâ 11 Şubat 1972'de öldüğünü kaydeder (*el-Cevâhiru'l-ḥisân*, I, 359). Muhammed b. Ahmed Seyyid Ahmed, *eş-Şeyḥ el-Allâme el-Muḥaddîş Muḥammed b. Abdırrezzâk Ḥamza min kibâri 'ulemâ'i'l-Haremeyni's-şerîfeyn* adıyla bir eser kaleme almıştır (Cidde 1425).

Eserleri. Telif. 1. eş-Şevâhid ve'n-nuşûş min "Kitâbi'l-Aḡlâl" 'alâ mâ fihi min zeyḡin ve kütrin ve ḡalâl. Abdullah el-Kasîmî'nin *Hazî ḥiye'l-aḡlâl* adlı eserine reddiyedir (Kahire 1367/1948). **2. Risâletü's-şalât: Evḡâtühâ, keyfiyyetühâ, envâ'uhâ** (Kahire 1370). **3. el-İmâm**

el-Bâkîllânî ve kitâbühü't-Temhîd. Bâkîllânî'nin *Temhîdül-evâ'il fi telḡi-şid-d-elâ'il* adlı eseri hakkında küçük hacimli bir risâle olup İbn Kayyim'in bu esere atıfla naklettiği bazı bilgilerin eserde bulunmadığına dair Zâhid Kevserî'nin iddiası üzerine kaleme alınmıştır (Muhammed Behcet el-Baytâr'ın *el-Kevserî ve ta'likâtühü* ve Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî'nin *Ḥalî'atü't-Tenkil* adlı eseriyle birlikte, Kahire, ts. [Matbaatü'l-İmâm]; Kahire 1958, 1419/1999). **4. Zulumâtü Ebî Reyve emâme Eḡvâ'i's-sünneti'l-Muḥammediyye.** Ebû Reyve'nin büyük tepkilere yol açan *Eḡvâ' 'ale's-sünneti'n-Muḥammediyye* adlı kitabına reddiyedir (Kahire 1378/1958, 1379/1959). **5. el-Mukâbele beyne'l-hüdâ ve'ḡ-ḡalâl: Ḥavle terḡibi'l-Kevserî bi-naḡdi Te'nîbih** (Kahire 1370; nşr. Abdullah b. Sâlih el-Medenî, Medine 1393/1973).

Neşir: İbn Teymiyye, Risâletü'l-ictimâ' ve'l-iftirâk fi'l-ḡalfi bi't-ḡalâk (Kahire 1342/1923); *el-Fetva'l-Ḥameviyyetü'l-kübrâ* (Mekke 1351/1932, 1400/1980; Cidde 1403); *Naḡzü'l-mantîk* (Süleyman b. Abdurrahman es-Sânî ile birlikte, Kahire 1370/1951, 1988); Osman b. Bîşr, *'Unvânü'l-mecd fi târiḡi Necd* (Mekke 1349/1930); Heysemî, *Mevâridü'z-zam'an ilâ zevâ'idi İbn Ḥibbân* (Kahire 1351/1932); İbn Kesîr, *el-Bâ'isü'l-ḡaşiş ilâ fenni muşḡalaḡi'l-hadiş* (Mekke 1353/1934); İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ḡuḡalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'* (M. Hâmid el-Fikî ve M. Muhyiddin Abdülhamîd ile birlikte, Kahire 1368/1949; Beyrut 1395/1975, 1397/1977); *Talî'atü't-Tenkil limâ fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâḡil* (Kahire 1368/1949); Zehebî, *el-Kebâ'ir* (Kahire 1373/1953); Ca'fer el-Bâkir, *Risâletü't-Tevḡid* (Beyrut 1376/1956); Abdurrahman el-Muallimî, *et-Tenkil limâ verede fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâḡil* (M. Nâsırüddin el-Elbânî v.dğr. ile birlikte, I-II, Kahire 1386; Riyad 1403/1983, 1406/1986); Münzirî, *Erba'üne ḡadişen fi'sḡinâ'i'l-ma'rûf* (Mekke 1423/2002, Ebû Abdullah es-Sülemî ile birlikte).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Abdürrezzâk Ḥamza, *el-Mukâbele beyne'l-hüdâ ve'ḡ-ḡalâl: Ḥavle Terḡibi'l-Kevserî bi-naḡdi Te'nîbih* (nşr. Abdullah b. Sâlih el-Medenî; Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, *et-Tenkil bimâ fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâḡil* [nşr. M. Nâsırüddin el-Elbânî v.dğr.] içinde), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, I, 102-107; Abdurrahman b. Abdüllatif b. Abdullah Âlû's-Şeyh, *Meşâhirü 'ulemâ'i Necd ve ḡayrihim*, Riyad 1394/1973, s. 514 vd.; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethulah), VI, 203; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 680-681; Abdullah b. Ab-

durrahman b. Abdürrahîm el-Muallimî, *A'lâmü'l-Mekkiyyîn mine'l-ḡarnî't-tâsîf ile'l-ḡarnî'r-râbî' 'aşer el-hicrî*, Beyrut 1421/2000, I, 397-398; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşirin: Vefeyât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, II, 639; Abdullah Saïd ez-Zehrânî, *E'immetü'l-Mescidi'l-Ḥarâm ve mü'ezzinühü fi'l-'ahdi's-Su'ûdi*, Riyad 1426/2005, s. 36-37; Zekeriyâ b. Abdullah Bîlâ, *el-Cevâhirü'l-ḡisân fi terâcimi'l-fuzalâ' ve'l-a'yân min esâtîze ve ḡullân* (nşr. Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman - M. İbrâhîm Ahmed Ali), Mekke 1427/2006, I, 356-359; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşîf, *Neşrü'l-cevâhir ve'd-dürrer fi 'ulemâ'i'l-ḡarnî'r-râbî' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1305.



MUSTAFA GENÇ

MUHAMMED AHMED HALEFULLAH

(محمد أحمد خلف الله)

(1916-1997)

Kur'an kıssalarına ilişkin teorisile tanınan Mısırlı edebiyatçı, düşünür ve siyasetçi.

Sudan asıllı bir ailenin çocuğu olarak Mısır'ın Şarkıye vilâyetine bağılı Münyelkamh'ın Benedf köyünde doğdu. İlk eğitimi ve hıfzını köyündeki küttâbda tamamladı. 1927'de Zekâzîk'te Ezher'e öğrenci yetiştiren liseye kaydoldu. 1929'da Dârülulûm Fakültesi'ne girdi. Burayı bitirmeden Kral I. Fuâd (Kahire) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü'ne geçti. 1940 yılında mezuniyetinin ardından aynı fakültede Arap edebiyatı ve tefsir metoduna dair yenilikçi fikirleriyle bilinen Ernîn el-Hûlî'nin danışmanlığında yüksek lisans derslerine devam etti. *Cedelü'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı yüksek lisans tezini 1942'de tamamlayıp aynı hocanın danışmanlığında doktora çalışmasına başladı. Hûlî tarafından geliştirilen edebî tefsir teorisinin uygulamasını yaptığı *el-Fennü'l-ḡaşaşi fi'l-Kur'ân* adlı tezini 1947 Mayıs ayında bitirdi. Eserde Kur'an kıssalarını edebî metin olarak ele alıp modern tarih ve edebiyat eleştirisi yöntemleriyle değerlendirdi. Kur'an'ın hidayet rehberi oluşuna vurgu yapan Muhammed Abduh ile Kur'an kıssalarının güvenilirliğini sorgulayan Tâhâ Hüseyin'e ait fikirlerin sentezi niteliğindeki çalışmasında Kur'an'daki kıssalarla tarihî gerçekleri ortaya koymanın değil özendirme, sakındırma, öğüt ve ders verme, doğru yolu gösterme gibi yollarla Hz. Peygamber'in tebliğinin güçlendirilmesinin hedeflendiğini, bu sebeple kıssalardaki olayların ne zaman, nerede gerçekleştiğini, hatta gerçekleşip gerçekleşmediğini sormanın anlamsız olduğunu